

СВІТОГЛЯДНО-ТВОРЧІ ДОМІНАНТИ РАНЬОГО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ОСМИСЛЕННІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Олександра ЦЕПА (Кіровоград)

У статті висвітлено ключові аспекти роздумів Євгена Маланюка про світоглядно-творчі домінанти раннього Шевченка. Обґрунтовано відповідну специфіку осмислення через залучення результатів дослідження, отриманих під час комплексного аналізу образу автора в поетичній творчості Кобзаря 1837–1847 років.

Ключові слова: світоглядно-творчі домінанти, комплексний аналіз, образ автора, романтизм, образ довколишнього світу, «плач» поета, антропоцентризм, еволюція світогляду, еволюція творчості, перспективні шляхи вивчення.

The article highlights the key aspects of Eugeny Malaniuk's thoughts about world outlook and creative dominants of early Shevchenko. An understanding of the appropriate specificity by attracting research results obtained during a comprehensive analysis of the image of the author's poetry of the years 1837 - 1847 is grounded.

Key words: world outlook and creative dominants, complex analysis, the image of the author, romanticism, the image of the world, "weeping" of the poet, anthropocentrism, the evolution of philosophy, the evolution of creativity, perspective ways of learning.

Два томи «Книги спостережень» Євгена Маланюка стали самобутиім явищем в історії літературознавства, культурології та історіософії. Особливо вагомими є розвідки мислителя-емігранта для шевченкознавчої науки. У процесі критичного осмислення світоглядних уподобань та естетично-стильових чинників Кобзарєвої спадщини Маланюк не лише обґрунтував аксіологічні аспекти постаті й художнього світу митця, але й визначив вагомі орієнтири для наступних поколінь дослідників.

Один із найяскравіших українських літературознавців наголошував на проблемі адекватного пізнання постаті Тараса Шевченка: «Між генієм і сучасністю завше колізія. Геній дає всього себе, але сучасність бере від нього те, що здужає взяти. Це стосується як окремих людей, так і поколінь, як суспільства, так і певної доби, її прагиень, її духу» [17, с. 61]. Безумовно, глибина та прозірливість Маланюка в такому твердженні та в ряді суголосних критичних роздумів забезпечили тривалий інтерес дослідників до шевченкознавчого матеріалу «Книги спостережень». Зокрема, до відповідних розвідок відомого науковця-пражанина зверталися: Г. Клочек, презентуючи сучасну інтерпретацію спадщини й постаті Шевченка [15], обґрунтовуючи «національну ідею» як «домінантну» в його творчості [14, с. 150]; С. Задорожна, окреслюючи нові акценти щодо осягнення лірика [9]; В. Смілянська та Н. Чамата, осмислюючи поетичний стиль Кобзаря [25, с. 171]; П. Іванишин, розвінчуючи постмодерні фальсифікації митця [10] та обґрунтовуючи національно-екзистенціальну методологію дослідження [11]; Є. Нахлік, розмежовуючи поетове «свідоме осмислення національної екзистенції» та

«інтуїтивне міфотворче входження в український світ» [18, с. 219] та інші. Шевченкознавчі студії «Книги спостереження» були задіяні й під час ґрунтовного висвітлення витоків, еволюції постаті самого Маланюка (Л. Куценко) [16], і в процесі тлумачення національної ідентичності як центральної проблематики його літературного дискурсу (О. Омельчук) [19]. Така розпорошеність наукових зусиль дослідників, на нашу думку, зумовлює необхідність проаналізувати відповідний матеріал із позиції системно-структурного підходу.

Мета нашої статті – обґрунтувати специфіку осмислення Євгеном Маланюком світоглядно-творчих домінант раннього Тараса Шевченка. Задля цього ми не лише висвітлимо ключові аспекти відповідних роздумів критика (розвідки «Ранній Шевченко», «Три літа», «До справжнього Шевченка», «Шевченко – живий», «Репліка»), але й проінтерпретуємо їх, залучивши власні результати дослідження, отримані під час комплексного аналізу образу автора в поетичній творчості Шевченка 1837–1847 років – раннього періоду, визначального як для особистісного, так і для художнього становлення митця (Див.: [28]).

Євген Маланюк, долучаючись до дискусії на тему «романтик чи не романтик був Шевченко», стверджував, що не можна «всього генія ... убгати в шухляду якогось «ізму» [17, с. 32], оскільки він «часто живе відразу в кількох добах і йде в кількох напрямках» [17, с. 33]. Наголошуючи на «пануванні» в петербурзькій літературі 30-х років ХІХ століття «спізненого в Росії романтизму», окресливши ймовірну в цьому зв'язку лектуру молодого Тараса (Гюґо, Шатобріан, Байрон, Лермонтов, Боратинський) та композиційну специфіку його ранніх поем, Маланюк переконував, що «формально» Шевченко може бути «окреслений» як «поет романтичний» [17, с. 32].

Відкинувши історичне підґрунтя та часові рамки терміну «романтизм», науковець обґрунтував специфіку Кобзарєвого романтизму, в котрому «збіглися разом і надзвичайно-романтичні перипетії його особистого життя, і могутньо-романтичний перший розгін пробудженого в нім поета, і настрої тодішньої доби в літературі, і, нарешті, як правило, романтичні ж повіви національного відродження, що починалося...» [17, с. 33].

Вартими уваги є зусилля дослідника-аналітика в розвінчуванні канонізованого псевдошевченкознавчою традицією забобону про так званий «ранній безкритичний романтизм» і «пізніший соціальний реалізм» [17, с. 30] поета, а в підсумку твердження про те, що «жадних ідеологічних «борсань», жадних «спалювань ідеалів» і жадних «матеріалістичних» (отже й «соціалістичних») звужувань виднокругу ані в Шевченковій творчості, ані в Шевченковій свідомості – ніколи не було» [17, с. 30].

Упливом саме таких узагальнень позначені міркування науковця-емігранта про враження Тараса від України під час першої поїздки навесні 1843 року. Опонуючи тим, хто твердив про певне «розчарування в національній романтиці» та «класове прозріння» Кобзаря [17, с. 36], мислитель заявляє, що поетова «зустріч була драматична» [17, с. 35], проте «не ... катастрофальна» [17, с. 36], оскільки «завжди поселянському тверезий» митець ніколи не мав «зайвих ілюзій» [17, с. 36] стосовно становища українського народу. Саме у вмінні, за словами Маланюка, «втримати рівновагу між мітом і дійсністю» [17, с. 36] й полягала таємниця творчості відомого українця. Переконливим підтвердженням висвітлених роздумів може бути лист Шевченка до Я. Кухаренка від 31 січня 1843 року: «... на Україну я не надіюсь, там чортма людей... Я в марті місяці їду за границю, а в Малоросію не поїду, цур їй, бо там, окрім плачу, нічого не почую» [30, с. 23].

На думку Євгена Маланюка, романтизм Шевченка «ніколи не мав абстрактного («світового», як у Байрона, чи «міжпланетного», як у Лермонтова) характеру романтизму канонічного» [17, с. 34], він «завжди проектується на реальну Україну, він має сталий контакт із дійсністю, з краєвидом, з історією, з долею народу», тобто «знайшов своє адекватне органічно-реальне втілення» [17, с. 34], а «завдяки національній повнокровності, був завжди доведений до кінця, опуклий, яскравий, живий і реальний» [17, с. 35]. Саме така «своєрідність» Кобзарєвого романтизму, ймовірно, і провокувала окремих дослідників, наприклад Сергія Єфремова, називати поета «реалістом».

Маланюк наголошував на високій якості й винятковості Шевченкового «чинного, динамічного» «знання й відчуття ... дійсності в цілому історичному її обсязі» [17, с. 36]. Зумовлене «національно-державною» [17, с. 38] свідомістю дієве осягання довколишнього забезпечило поетові осібне місце в середовищі так званого «капітуляційного світогляду покоління» [17, с. 37] (маються на увазі меланхолійні історіософічні рефлексії Гребінки, Маркевича, Гоголя). У пошуках виходу із трагічного становища тогочасного суспільства Шевченко ставить перед собою надзвичайно складне завдання – «вдихнути історичне життя в завмерлий національний організм» [17, с. 37], «оживити» «гоголівські мертві душі української шляхти», «розкрити очі ошуканій кріпацькій масі», «сполучити ... спаралізовані складники нації» [17, с. 37], а відтак «зв'язати розірвані в «малоросійській» дійсності доби української історії» [17, с. 38]. Поїздки митця в Україну остаточно відкидають будь-які вагання і зумовлюють процес «кристалізації» цих животрепетних ідей і сподівань.

Вищезазначені міркування Маланюка про світоглядну своєрідність поетового романтизму стали ключовими в нашому обґрунтуванні на

основі концепції інтегрованого підходу специфіки художнього вираженого в ранній творчості Шевченка 1837–1847 років образу довколишнього світу в його історичній протяжності (Див.: [28, с. 89–142]). Проаналізувавши поетичні картини минулого, сучасного й майбутнього, зосереджуючись головним чином на особливостях авторського бачення, осмислення та ставлення до, говорячи словами Є. Маланюка, так званого «людського матеріалу» [17, с. 41], ми прийшли до наступних висновків.

Козаки-запорожці, їхні отамани, гетьмани, діячі гайдамацького руху, Гус, гусити відображають картину героїчного минулого народів українського (події XVI–XVIII століття – від часів Гетьманщини до організації Чорноморського війська – розгорталися на території України, Чорного моря, Візантії, Туреччини і т.д.) та чеського (події XV століття, що відбувалися в Чехії, Священній Римській імперії (Ватикан), Франції (Авіньйон), Німеччині (Констанц)). Образи своїх (орда, ляхи, москалі) і чужих (римські ченці, кардинали, папи, антипапи) ворогів презентують картину колишнього поневолення української (з XIV до XVIII століття Польщею та Росією) та чеської (у XV ст. Священною Римською імперією) територій.

Говорячи про картину нашого минулого, варто зауважити, що Шевченко знав і усвідомлював усі «плюси» й «мінуси» Гетьманщини, тому опоетизовував її тільки як приклад української державності, що мала сильне й згуртоване козацтво: « ... Було колись, панували, / Та більше не будем!.. / Тії слави козацької / Повік не забудем!..» [29, с. 88] («Тарасова ніч»).

Суперечливо Кобзар ставиться, наприклад, до Богдана Хмельницького. Пам'ятаючи про дипломатичні здібності й військові заслуги гетьмана у визвольній війні 1648–1654 років, автор, удаючись до іронічно-саркастичної інтонації, у «Розритій могилі», «Великому льосі», «За що ми любимо Богдана» все ж осуджує його за Переяславську угоду 1654 року. Певна річ, наголошував Є. Маланюк, «тільки на тлі доби, коли і чужі, і свої всіляко вихваляли Богдана за «возсоединеніє», а з Мазепи робили «злодія», можна оцінити тепер всю ревеляційність ідеологічного кроку поета, всю далекозоркість його історіософічних поглядів» [17, с. 41].

Очевидно, керуючись переконанням, що гетьман не має права на фатальні для його народу помилки, Шевченко гостро критикує недалекоглядну політику Хмельницького, що занедбала колишні козацькі завоювання, призвела до засилля й панування чужоземців («У дурні німчики обули / Великомудрого гетьмана») [29, с. 372]; «Ти все оддав приятелям, / А їм і байдуже» [29, с. 328]), а відтак і занпащення «вбогої сироти України» [29, с. 328], з якої сміються «сторонні люди».

Щоправда, автору-гуманісту й шкода того, хто наївно й щиро сподівався, щоб «москаль добром і лихом з козаком ділився» [29, с. 327] («Стоїть в селі Суботові»). Тому він, безперечно, співчуває ошуканому гетьману, бажає його душі спокою та умиротворення.

Позбавлені національної гідності й гордості сучасники – «освічені» пани та зрусифіковані «землячки» – увиразнюють у поезії Шевченка 1837–1847 років картину трагічного становища України (приблизно середини XIX століття). Образи царя, його вірнопідданих і підкорених ними народів – картину внутрішньої та зовнішньої політики Російської імперії аналогічного періоду. Кобзарі, громадські діячі, творчі особистості (до речі, знайомі й друзі реального Шевченка – Шафарик, Яків де Бальмен, Щепкін, Маркевич і т.д.) уособлюють дієве сучасне; майбутні визволителі (пробуджений народ на чолі з національним месією) – прийдешне.

Оцінюючи якість художньо вираженої дійсності у «Сні» та «Кавказі», літературознавець Маланюк підкреслював оригінальність поета в розкритті «механізму імперії», наголошував на так званій «геніальній аналізі психології російського імперіалізму» [17, с. 41]. Згодом дослідник синтезував власні спостереження у вибуховому за рівнем образно-емоційної виразності пророкуванні: «Він – бувший кріпак – вогнем своєї романтичної душі, інстинктом своєї благородної раси і чуйністю своєї вірної крові – відчув і закипів таким гнівом до псевдоімперської потвори і такою любов'ю до свого zagrożеного народу, що і цим гнівом, і цією любов'ю нарід його віджив, живе і житиме» [17, с. 51].

Дійсно, ще у Вільно, ставши свідком польського повстання й сповна відчувши атмосферу спротиву московському деспотизму, Тарас починав усвідомлювати, що «цар – це чужий сатрап, і що Росія – це поневолювач народів» (О. Прицак) [23, с. 110]. Надалі, осмислюючи українські реалії, особливо в період «Трьох літ», Шевченко остаточно переконався, що імперська політика була, за висловом І. Дзюби, і «трунаєм національної свободи України» [5, с. 161]. Усе це, звісно, стало остаточною поштовхом до глибокого таврування самодержавства загалом і суспільно-політичного устрою тогочасної Росії зокрема.

Розкриваючи «живу піраміду злочинів» (Є. Маланюк) [17, с. 41] тоталітарної імперії, автор у сатирично-саркастичній манері змальовує царя, чия сила, могутність, велич тримається тільки на церквах і війську, запопадливості «золотом облитих / Блюдолизів» [29, с. 272] («Сон»), безбожності й вседозволеності «суддей лукавих», «земних владик» [29, с. 361] («Давидові псалми»), аморальності чиновницької «братії», рабській покірності «недобитків православних» [29, с. 273] («Сон»), котрі

терплять немилосердний визиск й продовжують славити «лютого Нерона» [29, с. 356] («Холодний Яр»).

Пишні бенкети царя – спроби возвеличити себе, надати помпезності власній персоні в очах «вірнопідданих». Сцена ж «генерального мордобиття» символізує всездозволеність «бога» у своєму «раї», розкриває позицію влади «темного царства» (І. Франко) [27, с. 94] – управління суспільством шляхом приниження людської гідності, використання грубої сили, повального зла. Зіставивши Тарасову критику з «антитетичною «пірамідою любови», яку в той самий час вибудовує, яко модель імперії, Гоголь у «Вибраних листах із листування з друзями», О. Забужко твердить про «дві міфологічні піраміди з двома діаметрально протилежними всередині їх векторами руху – насильства «від царя» у Шевченка, любови «до царя» у Гоголя», що «якнайнаочніше репрезентують українську (антиколоніальну) і малоросійську (шляхетсько-провінційну) світобудови» [8, с. 79].

Прийшовши до висновку, що немає «країни, / Не політої сльозьми, кров'ю...» [29, с. 269], лірик, не здатний приховати своє «неприспособане любити імперську владу серце» [12], акцентує в «Сні» на аморальності, псевдопатріотизмі «щедрого» й «розкішного» самодержавця у внутрішній («Все храми мурує; / Та отечество так любить, / Так за ним бідкує, / Так із його сердешного, / Кров, як воду точить!...» [29, с. 265]) та зовнішній політиці («неситим оком / За край світа зазирає / Чи нема країни, / Щоб загарбать і з собою / Взять у домовину» [29, с. 265]). Погляди сучасних дослідників щодо авторської гнівної критики на адресу Миколи І не є однозначними: одні з цього приводу говорять про поетову невдячність царській родині, котра, на їхню думку, відіграла особливу роль у його викупі й подальшій долі (А. Каревін [13, с. 8], Б. Сушинський [26, с. 11–189]; інші ж, розвінчуючи міф про таку ширю опіку, відстоюють право великого національного митця викривати все, що суперечить і загрожує інтересам його народу (С. Правденко [22, с. 9], В. Сарбей [24, с. 3]).

Автор твердить і про нетерпимість самодержавства до тих, хто наважується похитнути його велич, розвінчати підступні наміри. Так, у Сибіру серед каторжних, котрі «із нор золото виносять, щоб пельку залити неситому», «штемпом увінчаний» і борець за волю та справедливість – «цар всесвітній», «цар волі» [29, с. 270].

«Росія-Московщина ... виступає в Шевченка справді як утілення метафізичного світового зла ... (вічно «неситою», отже такою, що засадничо не підлягає насиченню, вічно-жерущою», вічно-вбирущою), призначена жити чужим, і то в космічному масштабі...» [8, с. 71], – писала Оксана Забужко. У поемі «Кавказ» чи не найповніше й найвиразніше розкрита така імперська суть – визиск, підступ, кругова порука як норми суспільної моралі («В нас дери, / Дери та дай, / І просто в

рай...» [29, с. 345]), санкціонована законом торгівля людей («Продаєм / Або у карти програєм / Людей... не негрів... а таких, / Таки хрещених... но простих» [29, с. 345]) і т.д. Варта уваги з цього приводу стаття Івана Дзюби «Застукали сердешну волю», де на обширному історичному й документальному матеріалі розкрито специфіку кавказьких війн Росії, пояснено їхні причини та наслідки [6, с. 334–428].

Викриваючи колоніальну політику, автор наголошує, що монархія, де «на всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!» [29, с. 345], нетерпима до чужої самобутності, а тому, виправдовуючись просвітительською місією, намагається все поневолити й підпорядкувати: «До нас в науку! ми навчим, / Почому хліб і сіль почім! / Ми християне; храми, школи, / Усе добро, сам Бог у нас! / Нам тільки сакля очі коле: / Чого вона стоїть у вас, / Не нами дана; чом ми вам / Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій собаці! Чом ви нам / Платить за сонце не повинні...» [29, с. 345].

Особливо вражає те, що всі ці злодіяння освячені офіційним православ'ям: «Храми, каплиці, і ікони, / І ставники, і мирри дим, / І перед образом Твоїм / Неутомленніє поклони. / За кражу, за войну, за кров, / Щоб братню кров пролити, просять / І потім в дар Тобі приносять / З пожару вкрадений покров!!» [29, с. 346].

Нещадно тавруючи загарбницькі наміри Миколи I, митець, безперечно, висловлює свою підтримку народам Кавказу, що так самовіддано обороняють свою соціальну й національну свободу від чужоземних зазіхань: «Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає!» [29, с. 344]. Акцентуючи на стрижневості в поемі «Кавказ» «бінарної опозиції «свої-чужі» [1], Ю. Барабаш уточнює, що «своїми» поет визнає горців-мусульман, а «чужими», тобто «справжніми «бусурманами» – російських колонізаторів. На думку дослідника, Шевченко так глибоко переживає за горців, бо вони, як і його народ, немилосердно страждали від імперських амбіцій.

Удаючись до численних сатирично-іронічних, саркастичних засобів і прийомів, автор у «Сні», «Кавказі» не тільки, як підсумовував Ю. Барабаш, «деміфологізував російсько-імперські міфи, ворожі національній історичній пам'яті, реаліям історії» [2, с. 65], але й десакралізував царя й могутність очолюваної ним держави.

Беручи до уваги світоглядні аспекти, Маланюк обгрунтував неоднакову роль Петербурга в житті Миколи Гоголя й Тараса Шевченка – «представників двох верств єдиного народу...» [17, с. 28]. За словами науковця, для першого столиця була «уже з шкільної лави ... вимріяним «поприщем» для його майбутньої кар'єри», для іншого – «одним із етапів його підневільного кріпацького життя» [17, с. 28]. Закономірним наслідком подібного ставлення стало «отруєння» «національно-недокровної душі Гоголя» та «чудо «овідієвих метаморфоз» [17, с. 28]

молодого Шевченка, підкріплене ще й «національно-ядерною, органічною часткою селянського моноліту» [17, с. 28]. «Здорове єство» юнака, енергетичну потужність якого підживлювали як нестерпна ностальгія, так і сила позитивних вражень від культурного середовища столиці, стало не тільки своєрідним антидотом на негативну ауру довколишнього, але й запорукою того, що він власне кріпацтво, за словами Маланюка, «не прийняв аж до смерті ані фізично, ані морально, ані особисто, ані національно» [17, с. 45–46]. Згодом Ю. Барабаш розвине цю думку Маланюка, зазначивши, що не тільки для «мізерних» землячків, але й навіть для багатьох талановитих українців, котрі потрапляли, наприклад, у Петербург «ціною успіху було духовне зламання, прийняття імперських «правил гри», які передбачали національне роздвоєння (а часто-густо і повне забуття свого первородства, добре, якщо не агресивне яничарство), відмову від рідного слова, інтегрування в імперську систему, у так звану загальноросійську культуру» [2, с. 81].

Відштовхуючись від заявленого Шевченком у посланні «Гоголю» протиставлення («ти смієшся, а я плачу»), Маланюк говорить про контрастність їхньої творчої втіленої «формули відношення до української дійсності» [17, с. 44]. На фоні «замогильного «сміху» Гоголя (разом із меланхолійними та сентиментальними рефлексіями, наприклад, Гребінки і Квітки-Основ'яненка) Тарасовий «плач» був «протестом», «обудженням національної пам'яті (Розрита могила, Чигирин, Суботів)», «зрушенням важкого закляття (Великий Льох)», «вибухом свідомости ошуканого народу (Сон, Кавказ)» [17, с. 44].

Аналіз контексту лексем «сльози» («плач», «ридання»), «сміх», «серце», що ними в поезіях 1837–1847 років послуговується автор, реагуючи на своє та всенародне лихо, неправду світу, дозволяє пересвідчитись в емоційності психічної вдачі й поетичної манери авторського «я». За словами Ю. Вассіяна, Шевченко, утілюючи в собі найхарактерніші риси української ментальності, не міг не бути виразником «плачливості як психологічної домінанти» [3, с. 274] свого народу. «Хто неприступний зворушливій стихії сентиментальності, – твердив дослідник, – хто не вибухає під час патріотичних афектів риданням – той не українець, той не знає, що таке «українська душа» [3, с. 274].

Картина душевної напруги кордоцентричного «Я» презентована окремими «особистісними» переживаннями – емоційними спогадами про дитинство («Гайдамаки»), кохання («Мар'яна-черниця»), колишню «лиху годину» («Катерина»). Натомість, основними є зумовлені долею України різної сили переживання: інтенсивне емоційне реагування на становище українського народу («Чигрине...», «І мертвим...»); стан почуттєвого «оціпеніння» в чужому краю («Я не страдаю, как страдал, / Я не люблю я:

я – калека! / Я трепет сердца навсегда / Оледенил в снегах чужбины» [29, с. 211]); трагічне самопочування («Тризна», «Холодний Яр», «Заворожи мені...», «Сліпий») й навіть так званій «емоційний параліч» («Заснули думи, серце спить, / І все заснуло, і не знаю, / Чи я живу, чи доживаю, / Чи так по світу волочусь, / Бо вже не плачу й не сміюсь» [29, с. 367]) у поневоленій рідній землі; констатація пори мудрого пізнання себе й критичного ставлення до суспільства («Три літа»). Таке «прозріння», узагальнював Євген Маланюк, «попередили роки шукань, самотніх мук і вагань, роки висвободження від, може, й нетривких, але натуральних у звільненого чужими людьми юнака, – ілюзій» [17, с. 38]. Інтелектуальна сфера, до якої велінням долі потрапив молодий Тарас, чи не найкраще сприяла дооформленню його світоглядних позицій, «переходу од кобзарської молодости до суворой мужности, до гіркого досвіду зрілого віку» (Є. Маланюк) [17, с. 40]. Поет «доріс» до того, аби в збірці «Три літа» узагальнити й систематизувати те, що раніше тільки вражало, але не могло матеріалізуватись у слові. Презентуючи вершину зрілості (акме) її автора, згадана збірка якістю й глибиною змістово-формальних показників по праву зайняла гідне місце в скарбниці духовних надбань української літератури.

Маланюк, як і ряд інших дослідників, наприклад Франко, Чижевський, Балеї, розвивав ідею антропоцентризму художнього світу Шевченка. Урахування такої специфіки художнього світу митця щоразу актуалізувало проблему класифікації розмаїття людських образів, презентованих творами поета. Скажімо ми, опираючись на шевченкознавчий досвід та відповідні коментарі фахівців із психології творчості, узяли за основу життєві пріоритети й культивовані цінності, що дозволило нам в поезії 1837–1847 років умовно звести всю сукупність персонажів до двох груп: одна об'єднує всіх, чиї вчинки й устремління мають відношення насамперед до суспільних інтересів минулого, сучасного й майбутнього (наприклад, козаки, отамани, гетьмани, царі тощо); інша – тих, котрі здебільшого прагнуть особистого щастя, сімейного затишку, родинного тепла (скажімо, щасливі й обездолені жінки й чоловіки тощо) (Див.: [28, с. 92–93]).

Увиразнюючи мінорну природу одного із ключових мотивів «Кобзаря» («сироти на чужині»), дослідник Маланюк означає його як «яскраву печать романтичного сентименталізму» [17, с. 39]. Аналізуючи фольклорно-романтичний образ убогого сироти-невільника на чужині в поезії Шевченка 1837–1847 років, ми спостерегли, що він як маргінал не імponує людям («Нудно мені, тяжко – що маю робити?», «До Основ'яненка»), не спроможний розпоряджатися власним життям («Мар'яна-черниця»), не впевнений у собі й своїх силах («Катерина»). Водночас як митець він заявляє про потребу й готовність писати, попри

людське несприйняття й недовіру («Думи мої, думи мої...», «Гайдамаки»). Така художньо виражена самооцінка – маргінальність та опозиціонування – сформована відповідно до фольклорних й романтичних уявлень автора (своєрідна «фольклорно-романтична» маска), а також містить у собі й художньо перетворені окремі автобіографічні переживання й помисли: почуття самотності-сирітства, туги, нещастя; самозосередженість, меланхолійність; усвідомлення суспільної несправедливості тощо (Див.: [28, с. 60–67]).

З'ясувавши причини «бунтів» [17, с. 60] проти Тараса (скажімо, з боку П. Куліша, М. Хвильового), Маланюк акцентував на Шевченковій національно-елітарній сутності, відкидав і розвінчував його «фатально-непорушні» [17, с. 59] образи – «малокультурної та безвольної» [17, с. 62] людини, «народницької ікони» [17, с. 49], «мужика» [17, с. 47], «бунтаря... в «селянській, соціально-звуженій площині» [17, с. 52]. Водночас окреслив «профіль живого Шевченка» [17, с. 53]: виняткове почуття гідності, «нефальшована скромність» [17, с. 46], простота, нелукавство, пристрасність натури, вміння не лише бути «рівним серед багатьох титулованих і славнозвісних», але й «заховати» серед них «духову дистанцію і духову величину» [17, с. 47] тощо.

До таких якостей додамо й ті, що були спостережені нами під час аналізу внутрішнього й зовнішнього світів (Див.: [28]). Отож, ми дійшли висновку, що в поезіях Тараса Шевченка 1837–1847 років втілено не окремі сторони авторського «Я», а цілісний образ – багатогранну особистість, котра не тільки особливо уважна до власних переживань (інтровертний тип), але й здатна тонко відчувати та глибоко аналізувати своє «Я», визначати своє місце в довколишньому світі, що зрештою є свідченням високого рівня екзистенційного самовідчуття й самосвідомості (відповідно, і екзистенційності мислення).

На основі представленого індивідуального досвіду (надмірної емоційності психічної вдачі та певного почуттєвого «оціпеніння»; песимістичного самооцінювання та оптимістичних сподівань і т.п.) стверджуємо, що у внутрішньому світі автора, з одного боку, багатство і яскравість емоційних виявів, експресивність співіснують із певною так званою «в'ялістю афекту», а з іншого – активна життєва позиція, оптимізм, сила волі, самокритичність, почуття власної гідності поєднуються зі здатністю до фрустрації, пасивністю, невпевненістю, відчуттям самотності-сирітства, тривожності і т.п. Гармонійне поєднання зазначених якостей і станів дозволяє говорити про самодостатність митця та підсумувати, що художньо виражена авторська психіка має ознаки й холеричного, і сангвінічного, і флегматичного, і навіть меланхолічного темпераментів.

Шевченко виявляє і глибокий інтерес до довколишнього та людей (екстравертний тип). Завдяки гострому внутрішньому зорові він не тільки безпомилково інтуїтивно розпізнає людську правду й кривду, відчуває соціальну й національну справедливість, але й формує власний критичний погляд на соціально-визвольні перипетії українського народу в його часовому розвитку, осмислює з позицій релігійно-філософських і світові процеси та катаклізми.

Авторське бачення постатей-репрезентантів суспільних інтересів та особистісних цінностей засвідчує зацікавленість, допитливість, спостережливість та обізнаність лірика. Водночас він постає як талановитий розповідач, проникливий психолог, творець, котрий органічно оперує фольклорним матеріалом, пристосовуючи його до власної світоглядної позиції й художніх завдань, має багату фантазію й уяву, розвинене естетичне чуття, малярські й музичні здібності, схильність до мрійливості, таємничості, відчуття обраності, спроможність збагнути сенс буття й людського життя тощо.

Глибина та якість осмислення суспільно-політичних процесів, морально-етичних норм дозволяє говорити про освіченість, інтелектуальність автора, його розвинене історичне чуття й інтуїцію, потребу національного самопізнання й самовдосконалення, здатність «виховувати історією» інших, національну гідність і гордість, громадянську активність, «слов'янську самосвідомість», політичну й моральну принциповість, сміливість, настирливість у відстоюванні власного національного й естетичного інтересу і т.п. Стверджуємо, що авторському мисленню властиві зрілість, критичність, провіденційність, філософічність, релігійність, образність.

Ставлення до себе, власного доробку, зображених персонажів увиразнює імпульсивність, сентиментальність творця, його людяність, благородство, тактовність, щирість, доброзичливість, турботливість, співчутливість до всіх скривджених, вдячність сучасникам-патріотам, а також неприйнятність, презирство, ворожість щодо аморальності й злотворення.

Системотвірними рисами «образу автора», на нашу думку, є емоційність, вразливість, патріотизм, людяність. Такі якості психічної вдачі як емоційність і вразливість дозволяли відчувати й бачити більше за інших, тим самим сприяючи формуванню митця, що має глибокий зв'язок із рідною землею (патріотизм) та з усіма тими, хто на ній жив, живе й буде жити, дбаючи про її добробут і самодостатність (людяність).

Євген Маланюк також вперше заговорив про еволюцію свідомості Шевченка, акцентуючи на його «психологічно-інтелектуальному зрості», «політично-національному прозрінні» [17, с. 29] в осмисленні власного становища та буття України.

За словами науковця-емігранта, «безупинний ріст» властивий і його творчості: «теми й мотиви раннього періоду творчості – Шевченко розкривав, поширював і поглиблював у творчості періодів наступних» [17, с. 30]. Йшлося, наприклад, про пріоритетний мотив «думи мої...»: від «тьмяного і неясного, але вже повного велетенського змісту» до такого, що «дедалі розкривається щораз повніше, деталізується щораз яскравіш» [17, с. 29].

Поезія раннього Шевченка презентує й еволюційні зміни, що виявляються в авторському світовідчутті й світорозумінні (від ідеалізації до та критичного ставлення під час «трьох літ»); у самооцінці (від применшення своїх творчих здібностей («На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка») до відвертого протиставлення себе іншим («Гайдамаки»), а відтак і непримиренної опозиції всій самодержавній системі («Сон»)); у мисленневих процесах (від роздумів над окремими фактами денаціоналізації до усвідомлення причин, природи цього небезпечного явища та шляхів його викорінення; від осмислення образів сучасників-патріотів і майбутніх визволителів до увиразнення свого ідеального бачення народного провідника, а також пов'язаних із ними суспільних процесів, сприятливих для формування нації та її майбутньої самобутності тощо) (Див. детальніше: [28]).

Далекоглядність дослідника Маланюка виявилася в усвідомленні амбівалентної природи вражень від Шевченка («Його можна сприймати або не сприймати, як явища творчості взагалі» [17, с. 57]) та «інертності людської думки» [17, с. 59], котра унеможлиблює продуктивне творче пізнання митця.

Підтвердженням цьому є поява останнім часом в шевченкознавстві низки праць, котрі презентують різні підходи й до спадщини художника слова, і до його творчої особистості. У результаті виникла колізія – певне зіткнення двох позицій.

З одного боку, маємо дослідників, що називають творця «універсалом», «загальнолюдом», «космополітом», «міфотворцем», «шаманом», «героєм власного міфу» і т.п. Базисними для розвитку явища «неоміфологізму» в Україні стали дослідження Г. Грабовича [4], О. Забужко [8], Л. Плюща [21] та інших.

З другого боку, маємо літературознавців, що розглядають Шевченка як поета національної ідеї, намагаючись модернізувати в цьому ракурсі народницький підхід (наприклад, Г. Ключек [15], В. Пахаренко [20], П. Іванишин [10], Ю. Барабаш [2] та інші). Саме ці науковці спрямованістю власних досліджень заявляють опозицію і радянським інтерпретаторам, і «неоміфологічній» течії, і різного роду епатажним «інтелектуальним трилерам», що останнім часом різними способами намагаються «спаплюжити» людську й творчу особистість митця

(маються на увазі розвідки О. Бузини, М. Грекова, К. Дерев'янка, Г. Боброва, Б.Сушинського тощо). До речі, І. Дзюба, також опонуючи авторам цих видань, розкриває суть та причини не тільки їхньої «шевченкофобії як форми українофобії» [7, с. 129], але й дає критичну оцінку всім іншим виявам подібного «невігластва, злоби, глухоти до поетичного слова» [7, с. 105] митця.

Отож, наразі посилення інтересу до Кобзаря як до людини, як до творчої індивідуальності та до автора, закодованому в його доробку, зумовлене потребою, з одного боку, оцінити вищезгадані різноспрямовані методології, котрі пропонують тлумачення творця відповідно до запитів часу, а з іншого – захистити його образ від уже нових спроб цілеспрямованої фальсифікації, що має місце, скажімо, у так званій «боротьбі з ідолопоклонством», ініційованій окремими сучасними «міфотворцями».

Аналізуючи досягнення сучасного йому шевченкознавства, найяскравіший письменник-емігрант долучився до окреслення перспективних шляхів вивчення «таємниці самої постаті Шевченка» [17, с. 56] та його спадщини. Він не лише підтримав переконання Степана Смаль-Стоцького в необхідності висвітлювати особистість і розуміти творчість «такого своєрідного генія» [17, с. 31] лише за умови «національного підходу до національного генія» [17, с. 31], але й наголошував на синкретизмі в такому процесі пізнання «раціоналістичної аналізи» та «творчої й притім національної інтуїції» [17, с. 31]. За Маланюком, саме «власна держава» має стати запорукою «доростання» сучасності до Шевченка. Ймовірно, пріоритетна в сучасному українському суспільстві духовна незрілість у розумінні постаті митця та оцінці його спадщини зумовлена вже перманентним для нас процесом «доростання» до власної державності, до неперехідних національних цінностей.

Таким чином, висвітливши ключові аспекти роздумів Євгена Маланюка про світоглядно-творчі доміанти раннього Шевченка (зокрема, про специфіку романтизму, роль Петербурга, антропоцентричність спадщини, причини так званих «бунтів», якості «живого Шевченка», еволюцію свідомості і творчості, амбівалентну природу досліджень тощо), проінтерпретувавши їх на основі власної концепції інтегрованого підходу до автора в поезії 1837–1847 років (мова йде про особливості образу довоколишнього світу в його історичній протяжності, емоційність психічної вдачі й поетичної манери авторського «я», про самооцінку фольклорно-романтичного образу убогого сироти-невільника на чужині, про еволюційні зміни та системотвірні якості образу автора, різноспрямованість сучасних підходів до митця тощо), ми пересвідчилися у тому, що ґрунтовний підхід науковця забезпечив йому

не лише глибину пізнання постаті й спадщини Кобзаря (наближення до їхньої «таємничості»), але й сприяв безпомилковому окресленню перспективних шляхів розвитку шевченкознавчої науки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барабаш Ю. “Лица басурманской национальности” у Гоголя и Шевченко” [Електронний ресурс] / Юрий Барабаш // Вопросы литературы. – 1999. – № 3. – Режим доступу до журн.: <http://magazines.russ.ru/voplit/1999/3/barab.html>
2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- й націософська парадигма / Юрий Барабаш. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2004. – 179, [3] с. – (Українські письменники, 19 ст.; Тема України в творчості Т. Г. Шевченка).
3. Вассиан Юліан. Степовий сфінкс: сусп.-філософ. нариси // Твори: [Текст]: у 2 т. / Юліан Вассиан; передм. Б. Гошовського та ін. – Торонто: Євшан-зілля, 1972. Т. 1. – 1972. – С. 273–286.
4. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович; пер. з англ. Соломії Павличко. – К.: Рад. письм., 1991. – 210, [2] с.
5. Дзюба І. Довіку насущний / Іван Дзюба // Сучасність. – 1989. – трав. – Ч.5.(337). – С. 155–167.
6. Дзюба І. М. З криниці літ: У 3 т. / І. М. Дзюба. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006 – 2007. – Т. 2. – 2006. – 976 с.
7. Дзюба І. М. З криниці літ: У 3 т. / І. М. Дзюба. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006 – 2007. – Т. 3. – 2007. – 880 с.
8. Забужко О. С. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу / Оксана Степанівна Забужко. – К.: Абрис, 1997. – 142 с. – (Українська література, 19 ст. – Персоналії).
9. Задорожна С. Тарас Шевченко в очищальному світлі «Спостережень» Є. Маланюка [Текст] / Світлана Задорожна // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 1–2.
10. Іванишин П. Вульгарний “неоміфологізм”: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка / Петро Іванишин. – Дрогобич: Видавн. фірма “Відродження”, 2001. – 174 с.
11. Іванишин П.В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко: монографія / П. В. Іванишин. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).
12. Карась А. Правда Тараса Шевченка і ми [Електронний ресурс] / Анатолій Карась // Схід. – 2007. – № 2 (80). – березень–квітень. – Режим доступу до журн.: http://experts.in.ua/baza/analitik/index.php?ELEMENT_ID=16949
13. Каревин А. Поэт и царь. Малоизвестные страницы биографии Т. Г. Шевченко / Александр Каревин // Киевские новости. – 1997. – 24 января. – С. 8.
14. Клочек Г. Енергія художнього слова: [Збірник статей] / Григорій Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, 2007. – 448 с.
15. Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація: Посібник для вчителя / Г. Д. Клочек. – К.: Освіта, 1998. – 237 с.
16. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. Монографія. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2002. – 368 с.

17. Маланюк Є. Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми / Євген Маланюк; авт. передм. С. Білокінь. – К.: “АТІКА”, 1995. – 235, [2] с. – (Українська література, 19–20 ст. – Літературний процес).
18. Нахлік Є. Доля – LOS – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Євген Нахлік. – Львів, 2003. – 569 с. – (Серія “Літературознавчі студії”; Вип. 8).
19. Омельчук О.Р. Національна ідентичність літератури у трактуванні Євгена Маланюка: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / О.Р. Омельчук; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
20. Пахаренко Василь. Незбагнений апостол: Світобачення Шевченка / Василь Пахаренко. – [вид. 2-е, доп]. – Черкаси: Брама – Ісуеп, 1999. – 295 с.
21. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо “Москалевої криниці”: Дванадцять статтів / Леонід Плющ. – К.: ФАКТ, 2001. – 384 с.
22. Правденко С. Тарас Шевченко не благодарил Николая Романова и не считал себя обязанным царскому семейству / Сергей Правденко // Киевские новости. – 1997. – 7 февраля. – С. 9.
23. Пріцак О. Шевченко – пророк / Омел’ян Пріцак // Сучасність. – 1989. – травень. – Ч.5(337). – С. 109–131.
24. Сарбей В. Де поет, а де цар... / Віталій Сарбей // Літературна Україна. – 1997. – 7 серпня. – С. 3.
25. Смілянська В. Л., Чамата Н. П. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка: [Монографія] / В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата. – К.: Вища школа, 2000. – 208 с.
26. Сушинський Б. І. Тарас Шевченко: геній – в самотності: [роман-есе] / Б. І. Сушинський; оформл. Чередниченка О. П. – Одеса: Видавничий Дім “ЯВФ”, видавництво “Друк”, 2006. – 464 с.
27. Франко І. Темне царство // Франко І. Літературно-критичні статті [Текст] / Іван Франко; упоряд. та прим. Г. Сидоренко; ред. та передм. Юрія Кобилецького. – К.: Держ. вид. худ. літ., 1950. – С. 81–99. – (Українські письменники, 19 ст., Українська література, 19 ст. – Літературний процес).
28. Цепя О. В. Еволюція образу автора в поезії Тараса Шевченка (1837 – 1847): дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.01 / О. В. Цепя. – Кіровоград, 2008. – 208 с.
29. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2001– – (Художня література – Українська, 19 ст. – Зібрання творів). – Т. 1.: Поезія 1837–1847 / ред. Бородін В. С.; перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 2001. – 784 с.
30. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2001– – (Художня література – Українська, 19 ст. – Зібрання творів). – Т. 6.: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 2003. – 632 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Цепя Олександра Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблема образу автора в літературознавстві загалом та в шевченкознавстві зокрема.